

הגר, שרה ואברהם

וְשָׂרִי אִשֶּׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלֵה שִׁפְחָה מִצְרִית וְשָׂמָה הָגָר: וַתֹּאמֶר שָׂרִי אֶל אַבְרָם הֲנִה נָא עֲצָרְנִי ה' מִלְּדַת בָּא נָא אֶל שִׁפְחָתִי אוֹלִי אֲבֵנָה מִמֶּנָּה וְיִשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרִי: וַתִּקַּח שָׂרִי אִשֶּׁת אַבְרָם אֶת הָגָר הַמִּצְרִית שִׁפְחָתָהּ מִקֶּץ עֶשְׂרִי שָׁנִים לְשִׁבְתָּהּ אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַתִּתֵּן אֹתָהּ לְאַבְרָם אִשָּׁה לּוֹ לְאִשָּׁה: וַיָּבֵא אֶל הָגָר וַתְּהִי וַתֵּרָא כִּי הָרְתָה וַתִּקַּל גְּבֵרְתָהּ בְּעֵינֶיהָ: וַתֹּאמֶר שָׂרִי אֶל אַבְרָם חֲמָסִי עָלֶיךָ אֲנֹכִי נָתַתִּי שִׁפְחָתִי בְּחִיקֶךָ וַתֵּרָא כִּי הָרְתָה וְאֶקַּל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט ה' בֵּינִי וּבֵינֶיךָ: וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל שָׂרִי הֲנִה שִׁפְחָתְךָ בְּיָדְךָ עֲשִׂי לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ וַתַּעֲנֶה שָׂרִי וַתְּבָרַח מִפְּנֵיהָ: וַיִּמְצָאָהּ מְלֹאָךְ ה' עַל עֵין הַמַּיִם בְּמִדְבָּר עַל הָעֵין בְּדֶרֶךְ שׁוּר: וַיֹּאמֶר הָגָר שִׁפְחָת שָׂרִי אִי מִזֶּה בָּאת וְאַנָּה תִּלְכִי וַתֹּאמֶר מִפְּנֵי שָׂרִי גְבֵרְתִי אֲנֹכִי בָרַחַת: וַיֹּאמֶר לָהּ מְלֹאָךְ ה' שׁוּבִי אֶל גְּבֵרְתְּךָ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיהָ: וַיֹּאמֶר לָהּ מְלֹאָךְ ה' הֲרֵבָה אֲרַבָּה אֶת זְרַעְךָ וְלֹא יִסְפֹּר מֵרֵב: וַיֹּאמֶר לָהּ מְלֹאָךְ ה' הֲנִדָּה הָרָה וְיִלְדֶּת בֶּן וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמַעְאֵל כִּי שָׁמַע ה' אֶל עֲנִיָּךְ: וְהוּא יִהְיֶה פָּרָא אָדָם יָדוֹ בְּכָל וָיָד כָּל בּוֹ וְעַל פְּנֵי כָל אֲחִיו יִשְׁכֹּן: וַתִּקְרָא שֵׁם ה' הַדְּבָר אֲלֵיהָ אֶתָּה אֵל רָאִי כִּי אָמְרָה הֲנִם הֵלֵם רְאִיתִי אַחֲרַי רְאִי: עַל כֵּן קָרָא לְבָאָר בָּאָר לַחִי רְאִי הֲנִה בֵּין קֶדֶשׁ וּבֵין בְּרֵד: וַתִּלְדֶּה הָגָר לְאַבְרָם בֶּן וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם בְּנֹו אֲשֶׁר יָלְדָהּ הָגָר יִשְׁמַעְאֵל: וְאַבְרָם בֶּן שָׁנַיִם שָׁנָה וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלָדָת הָגָר אֶת יִשְׁמַעְאֵל לְאַבְרָם: (בראשית פרק טז) ¹

בראשית רבה פרשה מה²

"ושרי אשת אברם לא ילדה לו וגו' " ... ר' יהודה אמר: "לו" - לאברם³ לא ילדה, אבל אילו נישאת לאחר - ילדה. ורבי נחמיה אמר: לא לו ולא לאחר. זהו שכתוב: "לא ילדה לו ולה".⁴

"ולה שפחה מצרית ושמה הגר" ... אמר ר' שמעון בן יוחאי: הגר בתו של פרעה היתה, וכיון שראה פרעה מעשים שנעשו לשרה בביתו נטל בתו ונתנה לו. אמר: מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה, ולא גבירה בבית אחר. ... אף אבימלך כיון שראה נסים שנעשו לשרה בביתו נטל בתו ונתנה לו. אמר: מוטב שתהא בתי שפחה בבית הזה ולא גבירה בבית אחרת.⁵

"ותאמר שרי אל אברם הנה נא עצרני ה' מלדת", אמרה: יודעת אני מהיכן היא מִפְּתִי.⁶ לא כשם שהיו אומרים לי קמיע היא צריכה, הַיְמוּס היא צריכה. אלא: "הנה נא עצרני ה' מלדת".⁷

¹ פרק טז בפרשתנו, שהוא גם סדרה עצמאית בסדר קריאת התורה הקדום בארץ ישראל (ראה [סידרא](#) באתר מחלקי המים), מוקדש לסיפור הולדת ישמעאל והמאורעות שקדמו לו ומעורר שאלות רבות: מה גרם לשינוי הקיצוני של יחס שרה להגר, מבניין ואולי הצלת נישואיה לאברהם לעינוי הגר ומנוסתה של זו מבית אברהם? מה הייתה בדיוק עמדתו של אברהם בסיפור זה? מה קרה ליחסים שבין אברהם ושרה? איך קבלה שרה את הגר כשחזרה? ואברהם איך קבלה? במה זכתה הגר להתגלות של מלאכים ומתן שם לבנה מפי השכינה? ועוד ועוד. מה גם שיש לסיפור זה המשך בפרשת השבוע הבא וירא, בדמות הגירוש השני של הגר והפעם עם ישמעאל (ועפ"י המדרש גם המשך נוסף בפרשת חיי שרה בסיפור [קטורה](#)). על גירוש שני זה כבר זכינו לדרוש בדברינו [גירוש הגר וישמעאל](#) בפרשת וירא. הפעם נרצה לחזור אחורה ולהתעכב על הגירוש או הבריחה הראשונה של הגר ולידתו של ישמעאל. ועוד איתנו בגנזים דף שהתחלנו לכתוב על דמותו של ישמעאל, שנזכר בע"ה להשלימו.

² נשים את מדרש בראשית רבה במרכז הדף ונעיר עליו לפרקים ממדרשים אחרים ומפרשני המקרא. מדרש זה עובר כמעט על כל פסוקי פרק טז הנ"ל ויכול בהחלט להיחשב, לפחות כאן, כמדרש פרשני הבא לבאר את פסוקי המקרא כסדרם (ומלווה את קריאת התורה בציבור), הגם שלא כל הפסוקים נדרשים ולא חסרים בו קטעים דרשניים בהם הדרשה עיקר והפסוק רק סמך, מה שמכונה מדרש דרשני. לא נוכל להביא את פרשה מה של בראשית רבה במלואה, כמו שלא נוכל להתייחס לכל פסוקי הפרק במקרא ונקיים "ודילוגו עלי אהבה" (שיר השירים רבה ב א). הקורא החרוץ יעיין במדרש כולו במקור.

³ במקומות רבים במדרש בראשית רבה, בפרט בפרשה זו, מופיע במדרש המילה "אברם", גם כאשר אין זה ציטוט מהפסוק, אלא דברי המדרש. והרי התורה אומרת: "לא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם" ומקובל לכתוב "אברהם" גם בהתייחסות לעברו של אברהם כשעדיין נקרא אברם! נראה שזה חלק מסגנון המדרש הפרשני וצריך עיון נוסף.

⁴ כשהוא גונב את המילה "ולה" מהמשך הפסוק: "ולה שפחה מצרים וכו'" ומדביק אותה למילה "לו". ר' יהודה מנסה להפך בזכותה של שרה ולומר שאולי לא בה הייתה אשמת העקרות ואילו נישאה למישהו אחר, אפשר שהיו לה ילדים. אך ר' נחמיה אומר שהיה ברור לשרה שחוסר הילדים הוא בגינה, כפי שגם נראה בהמשך (זוה פירוש הדבקת המילה "לה" - בגינה). ורד"ק מזכיר לנו שכבר בסוף פרשת נח, ביציאה של תרח וחלק ממשפחתו מאור כשדים ללכת ארצה כנען כתוב במפורש: "וַתְּהִי שָׂרִי עֲקָרָה אֵין לָהּ וָלֶד" (בראשית יא ל). כל זה מעלה את האפשרות שחלק מהמסע "אל הארץ אשר אראך" היה בצפייה שאולי בארץ החדשה יזכו אברהם ושרה לצאצאים והנה זה לא קורה.

⁵ למדרש חשוב להדגיש את מלכות בית אברהם, כמובטח לו מהקב"ה: "ומלכים ממך יצאו". חיבור זה לבית פרעה אולי משמש בית אב לגידולו של משה בבית פרעה. אולי גם לסיפורים על [אנטונינוס ורבי](#) על שמעון הצדיק ואלכסנדר מוקדון (מגילת תענית) ועוד. בתי המלוכה של אומות העולם הם אילן חשוב להיתלות בו. אך דא עקא, שבבית פרעה יש לנהוג בכבוד, כפי שגם דורש לבן מיעקב לגבי בנותיו. ראה דבריו בבראשית סוף פרק לא. על רקע זה יש להבין את משמעות העינוי של שרה בהגר להלן.

⁶ כאן, גם בפסוק המצוטט, יש הכרה ברורה של שרה בעקרותה. ועדיין יכול ר' יהודה לעיל לטעון שעקרות זו היא בשילוב של אברהם ושרה, אולי עם גבר אחר, כן הייתה שרה יולדת. ועל"פ, היא מוכנה להעמיד עקרות זו במבחן ברור.

⁷ הקב"ה הוא המונע ממני פרי בטן. שרה מקבלת עליה את מלוא הדין, בלי הזדקקות לקמיעות, מיני רפואות ("הימוס") לחשים וכו'.

"בוא נא אל שפחתי אולי איבנה ממנה". שנינו: כל מי שאין לו בן, כאילו הוא מת, כאילו הוא הרוס.⁸ כאילו מת: "ותאמר רחל אל יעקב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי" (בראשית ל א). כאילו הרוס, שנאמר: "אולי אבנה ממנה", ואין בונין אלא את ההרוס.⁹

"וישמע אברם לקול שרי", רבי יוסי אמר: לקול רוח הקודש, כמו שאתה אומר: "ואתה תשמע לקול דברי ה' " (שמואל א טו א).¹⁰

"ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתי", לקחתה בדברים, אמרה לה: אשריך שאת מדבקת לגוף הקדוש הזה.¹¹

"מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען" רבי אמי בשם ריש לקיש: מנין תנינן: "נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל מפריה ורביה אלא יוציא וישא אשה אחרת?" מהכא: "מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען" הדא אמרת אין ישיבת חוצה לארץ עולה מן המנין.¹²

"ותתן אותה לאברם אישה לו לאשה". לאישה - ולא לאחר. לאשה - ולא לפילגש.¹³

"ויבא אל הגר ותהר ותרא כי הרתה ותקל גבירתה בעיניה" ... שכל תשעים שנה שלא ילדה שרה היתה ככלה בתוך חופתה.¹⁴ והיו מטרוניות באות לשאול בשלומה של שרה. והיתה שרה אומרת להם: צאו ושאלו בשלומה של עלובה.¹⁵ והיתה הגר אומרת להם: שרי גבירתי אין סתרה פלויה.¹⁶ נראית צדקת ואינה צדקת. אילו היתה צדקת, ראו כמה שנים שלא נתעברה ואני בלילה אחד נתעברתי.¹⁷

"ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך", רבי יודן בשם ר' יהודה בר סימון: חומסני אתה בדברים. למה? שאתה שומע בזיוני ושותק. רבי ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר: יתבקש דיני אצלך! משל לשני בני אדם חבושים

⁸ "שנינו" זה לא מצאנו את מקורו, אבל ההוכחות ברורות מהמקרא עצמו, משרה ורחל כפי שמובא בהמשך הדרשה. ראה גם גמרא נדרים סד ע"ב: "אמר ר' יהושע בן לוי: כל אדם שאין לו בנים חשוב כמת, שנאמר: הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי".

⁹ בכך מקדימה שרה את רחל שביקשה גם היא להיבנות משפחה. ראה דברינו [יעקב ורחל השבר הגדול](#) בפרשת ויצא. ועוד נזדקק לקשר של שרה (והגר) עם רחל (ובלהה) להלן. לעצם דבריה של שרה, ראה פירוש רד"ק על הפסוק: "כיון שראתה שרי שלא ילדה לאברהם, והוא בן שמונים וחמש והיא בת שבעים וחמש חשבה כי אין לה תקוה עוד. אמרה: הנה כי האל אמר לאברהם שיתן לו זרע שיירש את הארץ וממני לא יהיה הזרע עוד, כי אני זקנה, והבן שיהיה לו מאשה אחרת יהיה לו. טוב לי שאתן לו שפחתי לאשה אולי אבנה ממנה ויהיה לי כבני, וטוב לי משיהיה לו בן מאשה אחרת". נראה שכוונתיה של שרה היו אצילות וראויות, גם אם אנוכיות-מה.

¹⁰ המדרש רוצה לומר שאברהם נשמע לבקשתה של שרה לא רק משום שהיא אשתו מבקשת זאת, אלא משום שדבריה של שרה נאמרו ברוח הקודש, במעין נבואה, היינו בהסכמה מלמעלה. בדומה לדברי שמואל בו הוא מורה לשאול לצאת למלחמה על עמלק, לומר לך: מה שם דברי ה', אף כאן דברי ה'. (למה דווקא דוגמא משמואל ושאל, לא הבינונו). אבל רד"ק מפרש: "וישמע אברם - לומר שישיר בעיניו הדבר, ולא המתין בזה לדבר האל כי חשב כי אחר ששרה כלתה מלדת, מה שיעדו האל לתת לו זרע, מהגר יהיה". האם המהירות בה הסכים אברהם להצעתה של שרה ומחשבתו שבהגר תתקיים הבטחת הזרע היא התחלת הפורענות? האם ציפתה שרה שאברהם יתנגד ויאמר: לא שרה, רק ממך אני רוצה את הבטחת הזרע של הקב"ה. נתפלל עוד קצת, תראי שהעניינים יסתדרו. להלן נראה את קובלנתה של שרה על שאברהם לא התפלל בעבורה.

¹¹ נשמע אידילי. האם כך גם אמרה רחל לבלהה כשנתנה אותה ליעקב? האם חשבה שרה שבעצם הגר איננה אישה פחותה ויש לה ייחוס חשוב מבית פרעה? האם זכרה ברגע זה כיצד ניתנה הגר לבית אברהם? כחלק מהמתנות שנתן פרעה לאברהם לאחר שהיא, שרה, נלקחה לבית פרעה ועבר עליה מה שעבר עליה שם, בעוד אברהם מחוץ לסכנה בזכות: "אמרי נא אחותי את?"

¹² הכוונה למשנה ו בפרק ו במסכת יבמות: "לא יבטל אדם מפריה ורביה ... נשא אשה ושהה עשר שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל וכו' ". שים לב להבדל "הדק" בין מדרש בראשית רבה ובין המשנה שהוא מתייחס אליה. במשנה משמע שלא מדובר בגירוש האשה הראשונה אלא בלקיחת אשה נוספת שהרי בתורה מותר ריבוי נשים. וכך גם עושים שרה ואברהם! אבל גרסת בראשית רבה אומרת בברור: "יוציא וישא אשה אחרת". כך גם בסיפור על האיש והאשה שלא נולדו להם ילדים ובאו לפני ר' שמעון בן יוחאי וזה אמר להם: "כשם שנזדווגתם זה לזה במאכל ובמשתה כך אין אתם מתפרשים אלא מתוך מאכל ומשתה" וזכו לפרי בטן (שיר השירים רבה א ב, "נגילה ונשמחה בך"). האם נוכל להוכיח ממדרשים אלה שכבר בזמנם לא נהגו ריבוי נשים, או שמא יש כאן גישות סותרות באשר לפתרון הנכון במקרים כאלה. פירוד בני הזוג אינו מטיל את הפגם על אף אחד משני הצדדים ונותן הזדמנות נאותה לשניהם, אפשר שעם בן זוג אחר יזכו לילדים (מדע הרפואה מכיר במקרים כאלה). זו גישת המדרשים. גישת המשנה לעומת זאת, לא בנוסח שמדרש בראשית רבה מביא אלא בנוסח שבידינו, מעדיף את הפתרון של שמירת הזוגיות גם במחיר של ריבוי נשים. מעין פונדקאות של ימיהם. ובדרך זו בחרה שרה, גם לשיטת ר' יהודה לעיל שאמר: "אילו נישאת לאחר - ילדה". ויש הרבה בחז"ל על הנאמנות ל"אשת נעורים".

¹³ עוד רגע אידילי. בנתינת הגר לאברהם היא הופכת להיות אשתו לכל דבר ויוצאת ממעמד השפחה. והרי היא במקור בת מלכים. האמנם נתנה שרה את הגר לאברהם בלב שלם על מנת שתהיה אשתו לכל דבר במעמד השווה לזה שלה? נדיבות לב שכזו רק על מנת להפיס את רצון בעלה? או שמא על מנת לשמור את נישואיה היא כפי שאולי משתמע ממשחק המילים בפסוק. שרה נותנת את הגר לאברהם לאישה על מנת שהוא יישאר אישה.

¹⁴ היינו כאישה צעירה ויפה, כדברי אברהם עצמו: "הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את".

¹⁵ שאינה זוכה לילדים. ראה המדרשים ורש"י על שתי נשות למך: עדה וצילה.

¹⁶ בדומה לביטוי "אין תוכו כבר". ראה [דברינו בנושא זה](#) בפרשת תרומה.

¹⁷ האם שמעה שרה את דברי הגר? תשובת המדרש בהמשך שם היא כן! "והייתה שרה אומרת: עם זו אני נושאת ונותנת? הלוואי עם אדונה". אין לשרה דיבור עם הגר. כל טענותיה הם לאברהם כפי שנראה להלן.

בבית האסורים, נמצא המלך עובר. אמר לו האחד: תִּבְע דיקיון שלי.¹⁸ אמר (המלך): הוציאוהו. אמר לו חבר: יתבקש דיני אצלך. אילו אמרת (למלך): תבע דיקיון שנינו, כשם שהוציאך, כך היה מוציאני ... כן,¹⁹ אילו אמרת: "ואנו הולכים עיריכם", כשם שנתן לך בן, כך היה נותן לי בן.²⁰

"ישפוט ה' ביני וביניך" - רבי תנחומא אמר בשם רבי חייה רבה ורבי ברכיה אמר בשם רבי חייה: כל מי שהרתיק אחר מדת הדין לא יצא שפוי מתחת ידיה.²¹ ראויה היתה שרה להגיע לשניו של אברהם, ועל ידי שאמרה: "ישפוט ה' ביני וביניך" נמנעו מחייה שלושים ושמונה שנה.²² אמר ר' הושעיא: "ביניך" כתוב. כבר כתוב: "ויבא אל הגר ותהר",²³ ומה תלמוד לומר: "הנך הרה וילדת בן"? אלא מלמד שהכניסה בה שרה עין רעה והפילה עובריה. אמר ר' יוחנן: ביני וביניך, ובנך כתיב.²⁴

"ויאמר אברם אל שרי עשי לה הטוב בעיניך" אמר לה: מה איכפת לי לא בטובתה ולא ברעתה, כתיב: "לא תתעמר בה תחת אשר עניתה" (דברים כא יד), וזו מאחר שציערנו אותה אנו משתעבדין בה? איכפת לי לא בטובתה ולא ברעתה ... כתוב: "לעם נכרי לא ימשול למכרה בבגדו בה" (שמות כא כ), וזו מאחר שעשינו אותה גבירה אנו עושין אותה שפחה? איכפת לי לא בטובתה ולא ברעתה.²⁶

"ותענה שרי ותברח מפניה", רבי אבא בר כהנא אמר: מנעתה מתשמיש המטה.²⁷ רבי ברכיה אמר: טפחתה בקורדקייסין על פניה. ר' ברכיה בשם רבי אבא בר כהנא: דליים ופנדיות הוליקה לה למרחץ.²⁸

¹⁸ היינו: שפוט אותי. הודיעני על מה ולמה אני יושב כאן (בלא משפט).

¹⁹ טוענת שרה לאברהם. למה לא התפללת גם בעבורי? ראה בראשית רבה עא ז טענות רחל ליעקב כשהיא מציינת את יצחק כמי שהתפלל גם בעד רבקה ואח"כ נותנת לו את בלהה כפי שעשו אברהם ושרה. בדברינו [יעקב ורחל השבר הגדול](#), וכן [הבה לי בנים](#).

²⁰ דברי אברהם לקב"ה: "ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך עיריך" נאמרים בתחילת פרק טו הקודם, אחרי שהקב"ה מבטיח לו (פעם נוספת): "אל תירא אברם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד" (שכן אברהם פחד שמא קבל כל שכרו בניצחונו על ארבעת מלכי הצפון פרק קודם, רש"י תחילת פרק טו). בעקבות דברים אלה באה ברית בין הבתרים וחוזרת הבטחת הזרע והארץ. והקב"ה אומר לו: "אשר יצא ממעיך הוא ירשך" ולא כמו שאתה חושש שעבדך דמשק אליעזר הוא שירש אותך. על זה קובלת שרה: למה לא אמרת: ואנו הולכים עיריכם! שרה אשתי ואני. למה "אשר יצא ממעיך" ולא ממעי שנינו! האם כבר כאן ראתה שרה מעין התנתקות של אברהם ממנה? ועם כל זאת, עשתה את החשבון שמוטב מזרע הגר השפחה רק לא מדמשק אליעזר שינשל אותה לגמרי!

²¹ הרתיק משורש רת"ק פועל שמוכר לנו היום מהצבא או מסרט או ספר מרתקים. כאן נראה במובן של משך או ניסה לכבול את מידת הדין.

²² לעומת גישה נוקשה זו ראה הדברים המרוככים בתוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק ה הלכה יב, הלכה למעשה: "האומרת לבעלה: השמים ביני וביניך - יעשו דרך בקשה ביניהן שכן מציינו באמנו שרה שאמרה לו לאבינו: אברהם ישפוט ה' ביני וביניך". לאמר, הקב"ה (השמים) יעשה פשרה ושלוש בינינו. ורק בגירוש ישמעאל והגר, בפרשה הבאה, כפי שהתוספתא שם ממשיכה, היו דברים קשים עד כדי "חילול שם שמים" הדדי, ראה שם. עוד על "ישפוט ה' ביני וביניך", שהוא אחד מעשרה פסוקים בתורה שיש עליהם ניקוד למעלה (ראה דברינו [מפגש יעקב ועשו](#) בפרשת וישלח וכן [הנסתרות והנגלות](#) בפרשת נצבים), ראה אבות דרבי נתן נוסח א פרק לד: "עשר נקודות בתורה אלו הן: ישפוט ה' ביני וביניך - נקוד על יו"ד שבבי"ן, מלמד שלא אמרה לו אלא על הגר. ויש אומרים: על המטילין מריבה ביני וביניך". ראה הלשון הנקייה בויקרא רבה יח א על הזקנה: "ומטיל שלום בבית בטל". האם בעקבות נישואי הגר לאברהם פסקו היחסים בין שרה לאברהם? ואולי היו"ד המנוקדת מסמלת את עשר השנים שזכרו לעיל.

²³ אי אפשר לדרוש את המילים: "ישפוט ה' ביני וביניך" החותמות את הפסוק, טוען ר' הושעיא, בלי לשים לב למילים: "ויבוא אל הגר ותהר", הפותחות אותו. זו סיבת כל המהפך הגדול. האידיילה מתגלית כאשליה וגדולת הנפש כקנאה גדולה.

²⁴ למרות שהעיניו של שרה נזכר רק להלן, מקדים כאן המדרש לומר לנו, בהסתמך על פסוק להלן בהתגלות המלאך להגר, שאת ההיריון הראשון הפילה הגר. הבן הראשון של אברהם לאחר שנים כה רבות של ציפייה לזרע, היה נפל ובגלל שרה. היה לאברהם בן ראשון, לפני ישמעאל וליצחק שלא זכה "לחי רואי". למרות שני היו"דין שכתובים במילה "ביניך" (שעליהם יש דרשות רבות), כאן כאילו נמחקים שניהם. לא "ביניך" ולא "ביניך", אלא "בנך". ישפוט ה' ביני וביניך הבן שלך שמצוי ברחמה של הגר והיא מקניטה אותי בגללו. האם אפשר לשקם יחסים אחרי אירוע כזה? ראה דברינו בסוף הערה 22 לעיל.

²⁵ שים לב להשוואה גם עם אשת יפת תואר נוכרייה שנשבתה וגם עם דין אמה העברייה.

²⁶ שוב בתוספתא סוטה ה יב: "אמר לה: לאחר שזכין לו לאדם תבין לו? אחר שעשינוה מלכה ועשינוה גברה והכנסנוה לגדולה זו, נטרדנה מתוך בתינו? מה הבריות אומרות עלינו? לא נמצא שם שמים מתחלל בדבר?", אבל התוספתא כאמור מערבת את גירוש הגר בפרשתנו עם [גירוש ישמעאל והגר](#) בפרשת וירא והדברים שם טעונים בירור. כיצד נבין את דברי אברהם במקרא: "עשי לה הטוב בעיניך" ובמדרש: "אכפת לי (לא אכפת לי?) בטובתה וברעתה"? והרי הגר היא כעת אשתו! ראה פירוש העמק דבר על הפסוק: "הנה שפחתך בידך. אני איני יכול לעשות לה כלום שהרי אשתי היא, אבל את שפחתך היא". אבל גם אברהם קורא לה שפחה! למה באמת לא מתאמץ אברהם לדבר עם הגר ולנסות לפשר בינה ובין שרה? האם הבין מדברי שרה שאין תוחלת בכך? למה הוא לא מנסה לדבר על לבה של שרה כמו אלקנה לחנה ולמה הוא לא מגן על האישה שנושאת כעת ברחמה את בנו?

²⁷ היריון במטרה להביא צאצא לבית אברהם - ינחא (איכשהו), אבל יחסי אישות מתמשכים בין הגר לאברהם? לא ולא!

²⁸ וכל אלה אולי גרמו להגר שתפיל. על מעשים אלה של שרה, אומרים פרשני המקרא דברים קשים ביותר (יש גם שמנסים לסגור). ראה פירוש רד"ק על הפסוק: "ולא נהגה שרה בזה למדת מוסר ולא למדת חסידות, לא מוסר כי אף על פי שאברהם מוחל לה על כבודו, ואמר לה "עשי לה הטוב בעיניך" היה ראוי לה למשך את ידה לכבודו ולא לענותה; ולא מדת חסידות ונפש טובה כי אין ראויה לאדם לעשות כל יכלתו במה שתחת ידו, ואמר החכם: מה נאווה המחילה בעת היכולת. ומה שעשתה שרי לא היה טוב בעיני האל, כמו שאמר המלאך אל הגר: "כי שמע ה' אל עניך" והשיב לה ברכה תחת עניה. ואברם לא מנע שרי מלענותה, אף על פי שהיה רע בעיניו, משום שלום בית. וכן זה הספור נכתוב בתורה לקנות אדם ממנו המדות טובות ולהרחיק הרעות". רמב"ן לא חושך שבטו גם מאברהם ואומר: "ותענה שרי ותברח מפניה - חטאה אמנו בעינוי זהה, וגם אברהם בהניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני העינוי". נראה שאנו חשים בישמעאל ההיסטורי.

"וימצאה מלאך ה' על עין המים וגו', באורחא דחלוצה.²⁹ "ויאמר הגר שפחת שרי", המשל אומר: אם יאמר לך אדם: אוזניך של חמור – אל תחוש. שניים – התקן לך פורבי.³⁰ כך, אברם אמר: "הנה שפחתך בידך", המלאך אמר: "הגר שפחת שרי", (הגר אמרה): "ותאמר מפני שרי גברתי אנכי בורחת".³¹

"ויאמר לה מלאך ה' שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה", "ויאמר לה מלאך ה' הרבה את זרעך" – כמה מלאכים נזדווגו לה? ר' יוסי בר חנינא אמר: חמישה, בכל מקום שנאמר אמירה – מלאך. רבן אמרי: ארבעה, בכל מקום שנאמר מלאך. א"ר חייא: בוא וראה כמה בין ראשונים לאחרונים, מנוח אמר לאשתו: "מות נמות כי אלהים ראינו" (שופטים יג כב), והגר שפחת שרי רואה חמישה מלאכים בזה אחר זה ולא נתייראה מהם. אמר רבי חייא: ציפורנס של אבות ולא כריסם של בנים.³² א"ר יצחק: "צופיה הליכות ביתה" (משלי לא כז) – בני ביתו של אבינו אברהם צופים היו והיתה רגילה לראות בהם.³³

"ויאמר לה מלאך ה' הנך הרה ויולדת בן וקראת שמו ישמעאל כי שמע ה' אל עוניך". א"ר יצחק: שלושה הן שנקראו בשם לפני הקב"ה עד שלא נוצרו, ואלו הם: יצחק ושלמה ויאשיהו, ביצחק כתיב: "אבל שרה אשתך יולדת לך בן וקראת את שמו יצחק" (בראשית יז יט), בשלמה מה הוא אומר: "הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה והניחותי לו מכל אויביו שלמה יהיה שמו" (דברי הימים א כב), ביאשיהו כתיב: "ויקרא אל המזבח בדבר ה' ויאמר מזבח מזבח כה אמר ה' הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו" (מלכים א יג). ויש אומרים: אף ישמעאל באומות: "הנך הרה ויולדת בן וקראת את שמו ישמעאל".³⁴

"ותקרא שם ה' הדובר אליה אתה אל ראי",³⁵ רבי יהודה בר סימון ורבי יוחנן בשם ר' אלעזר בר שמעון: מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח עם האשה אלא עם אותה הצדקת ואף היא ע"י עילה.³⁶ רבי אבא בשם רבי יְפִי: כמה כרכורים כרכר בשביל להשיח עמה: "ויאמר לא כי צחקת". והכתיב: "ותקרא שם ה' הדובר אליה".³⁷ רבי יהושע בר נחמיה אומר: על ידי מלאך, והכתיב: "ויאמר ה' לה", רבי לוי בשם רבי חנינא בר חמא אמר: על ידי מלאך, רבי אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמר: ע"י שם.³⁸

²⁹ חולות חלוצה של מינו?

³⁰ פורבי הוא הרצועה שבה נקשר החמור לאבוס (א. א. הלוי).

³¹ דווקא שרה לא מכנה את הגר "שפחה" אבל בהחלט חוזרת ומתנהגת אליה ככזו וגם שומעת את אברהם אומר: "הנה שפחתך בידך וכו'". שלוש פעמים מכונה הגר "שפחה" מאז שניתנה לאברהם כאישה. גם היא עצמה מבינה ששרה היא עדיין "גבירתה" ולא באמת נתנה אותה לאברהם לאישה במעמד שווה לה. אין לשכוח שבין אברהם לשרה יש גם קשרי משפחה (היא אחייניתו ואחות לוט ואולי גם על הפרידה ממנו יש לשרה תרעומת על אברהם). אולי השימוש במשל זה בא לומר שכל המעשה הזה של שרה, הגר ואברהם, החה חסר סיכוי מלכתחילה. ומה שהצליח אצל רחל שני דורות אח"כ הוא משום שאחותה לאה כבר ילדה ליעקב.

³² ראה ביטוי זה גם בגמרא יומא ט ע"ב, בוויכוח בין ר' יוחנן וריש לקיש אם בית ראשון עדיף או בית שני: "אמר רבי יוחנן: טובה צפורן של ראשונים מכריסן של אחרונים". הביטוי גם מזכיר את הלשון: "יפה שיחת עבדי בתי אבות מתורתן של בנים ... יפה רחיצת רגלי עבדי בתי אבות מתורתן של בנים" (בראשית רבה ס ח) – ביטוי שהתגלגל אח"כ למטבע הלשון "מעשה אבות סימן לבנים". ראה [דברינו בנושא זה](#) בפרשת חיי שרה.

³³ "צופים" הוא כינוי לנביאים (כולל בני נביאים), ע"ס הפסוק ביחזקאל ג יז: "בן אדם צֹפֵה נִתְּתִיךָ לְבֵית יִשְׂרָאֵל". ראה מגילה יד ע"א, שבת קד ע"א: "צופים אמרום". הנה כי כן, שוב מהפך, מִשְׁפָּחָה ואשה מעונה קפצנו לנביאה או צופה (האם תהיה גם חזרה לאישה?). הגר היא מבאי ביתו של אברהם ויש לה שיג ושיח עם מלאכים (רלב"ג מבקש להדגיש שלא היה זה מלאך ממש אלא מעין נביא, בשר ודם, כאליהו). על משקל הביטוי "מה שראתה שפחה על הים לא ראה יחזקאל בן בוז", אפשר לומר: דיבור והתגלות שהיו להגר השפחה במדבר, לא זכו לו רבים וטובים. ועל מי עוד נדרש הפסוק במשלי אשת חיל: "צופיה הליכות ביתה"? על שרה! ראה דברינו [שרה אשת חיל](#) בפרשת חיי שרה.

³⁴ נראה ששוב אנו חשים בישמעאל ההיסטורי שיש לעם ישראל איתו חשבונות רבים (אמנם בתקופות מאוחרות יותר). אחרי יצחק, שלמה ויאשיהו, נזכר בעל המדרש במי שקדם לכולם: ישמעאל. וגם כשהוא מזכיר אותו, הוא כולל אותו "באומות". המדרשים הקדומים לפני עליית האסלאם יכולים לפרש את המקרא ברוח פתוחה יותר. האם נוכל להוכיח מכאן על זמנו של מדרש זה?

³⁵ כותרת קטע דרשה זו הוא פסוק על הגר, אבל המדרש נזקק בהזדמנות זו לשרה ומשם יחזור להגר.

³⁶ הצדקת היא שרה בתחילת פרשת וירא בעת הבשורה על הולדת יצחק, כפי שהמדרש ממשך. המקום היחיד בכל פרשת המלאכים והבשורה על יצחק בתחילת פרשת וירא בו הקב"ה מדבר עם שרה, הוא לאחר שצחקה וכחשה שצחקה: "וַתִּכְחַשׁ שָׂרָה לְאָמֵר לֹא צָחַקְתִּי כִּי יֵרָאֶה וַיֹּאמֶר לֹא כִּי צָחַקְתָּ" (בראשית יח טו). העילה לפיכך הוא הצורך להכחיש את צחוקה של שרה, אך גם כאן ניתן לומר ש"ויאמר" הוא מלאך ולא בהכרח הקב"ה בעצמו. בין כך ובין כך, לא ברור פשר ההתנגדות העזה לכך שהקב"ה משוחח עם נשים, מה עם אשת מנוח? ומה עם דבורה, חולדה ושאר נביאות שעמדו לעם ישראל? ראה מגילה יד ע"א: "שבע נביאות מאן נינהו? שרה, מרים, דבורה, חנה, אביגיל, חולדה, ואסתר" ויש שמוסיפים גם את רבקה, רחל ולאה: "אמהות, נביאות היו" (בראשית רבה סז ט, עב ו).

³⁷ והנה עם הגר הקב"ה מדבר! ראה שם הווי"ה בפסוק זה ובכל הפסוקים סביב הגר במדבר. עפ"י פשט הפסוקים הכל שם באמצעות מלאך ה' שדובר אל הגר ואין בעיה להסביר שגם כאן ה' הדובר אל הגר הוא באמצעות מלאך ואכן זו התשובה להלן.

³⁸ חזרנו למלאך, על מנת להסביר מי הוא הדובר אליה. לא הקב"ה עצמו, מבקשים הדרשנים להדגיש, כי אם באמצעות מתווך מלאך. או אפילו נאמר שהדובר היה נביא כמו שם בן נח. אבל מה עם קריאתה של הגר "אתה אל ראי"? נראה שאי אפשר להימלט מפשט הפסוק שהגר נותנת שם לקב"ה, בדומה לאברהם שקראו: "קונה שמים וארץ", או יעקב: "אלוהי ישראל" ועוד.

"אתה אל ראיי" - אמר רבי אייבו: אתה הוא רואה בעלבון של עלובים.³⁹
 "כי אמרה הגם הלום ראיתי אחרי רואיי", אמרה: לא דיי שנוקקתי לדיבור אלא למלכות, כמו שאתה אומר:
 "כי הביאותני עד הלום" (שמואל ב ז).⁴⁰

"ראיתי אחרי רואיי", לא דיי שנוקקתי עם גברתי לראות המלאך, אלא שאפילו גברתי שהיתה עמי לא
 ראתה.⁴¹ דבר אחר: לא דיי שנוקקתי עם גברתי, אלא ביני לבין עצמי.⁴² אמר ר' שמואל בר נחמן: משל
 למטרונה שאמר לה המלך: עברי לפני. עברה לפניו והיתה מסתמכת על שפחתה וצמצמה פניה ולא ראתה
 המלך, והשפחה ראתה.⁴³

עד כאן דברי המדרש שיש חשד שנקטע משום שאיננו מתייחס לפרק עד סופו: לאופן שבו קבלו אברהם ושרה את הגר
 החוזרת, להולדת ישמעאל, ולקריאת שמו "ישמעאל" ע"י אברהם שלא נכח בעת שהמלאך גילה להגר שזה שמו. בעקיפין
 נוכל למשל לציין, עפ"י המדרשים לעיל, שאם אכן הפילה הגר את הרינונה הראשון והמלאך מבשר לה: "הנך הרה ויולדת
 בן" - חזר אברהם לקיים יחסי אישות עם הגר ומן הסתם בידיעתה של שרה. האם חזרה הגר להיות אשה של אברהם?
 איך באמת התייחסה שרה אל הגר כשזו חזרה מהמדבר? האם התחרטה על העינוי שענתה אותה? (גירוש ישמעאל והגר
 שבפרשה הבאה היא עניין אחר, שם סיבת הגירוש היא ישמעאל ולא הגר). כל זה חסר במדרש בראשית רבה.

רמב"ן בראשית פרשת לך לך פרק טז פסוק יא

וקראת שמו ישמעאל - הודיע המלאך להגר שיהיה שמו ישמעאל, כדרך הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו
 (מלכים א יג ב).⁴⁴ ואמר לה שהיא תקראנו כן ותזכור כי שמע אלהים אל ענייה. ואברהם מעצמו קרא שמו כן
 שישמע אל ויעננו, או ששרתה עליו רוח הקודש, כדברי רש"י, וקרא אותו ישמעאל כי שמע אלהים אל עני אמו
 כדבר המלאך. והנכון בעיני כי המלאך צוה להגר שתקראנה כן, והיא יראה בעבור היותה פילגש לקרוא שם
 לבן אדוניה, וגלתה לו העניין ואברהם קיים דבר ה', אבל לא הוצרך הכתוב להאריך בזה.⁴⁵

ראה תרגום אונקלוס: "אתה הוא אלוה דכולה". ורש"י: "אלוה הראיה". ורס"ג: "האל הרואה". (ויש שמפרשים: האל אשר ראיתי).
 זאת ועוד, הגר גם נותנת שם למקום. ובכך מקדימה את אברהם שקורא להר המוריה: "ה' ירא" או ירא"ה.

³⁹ במקומות לא מעטים אנו קוראים על שבחם של "הנעלבין ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואינן משיבין, עושין מאהבה, ושומחין
 בייסורין וכו'", כשהכוונה היא, במפורש או במרומז, לעם ישראל שמדוכא וסובל. אך כאן, העלוב או הנעלב היא הגר אם
 ישמעאל. ראה כיצד יצחק חוזר לקחתה כאישה לאברהם אחרי גירושה השני ומות שרה אמו, בראשית רבה ס יד: "ויצחק בא
 מבוא באר לחי רואי, הלך להביא את הגר אותה שישבה על הבאר ואמרה לחי העולמים ראה בעלבוני". ראה דבריני [קטורה](#)
 בפרשת חיי שרה.

⁴⁰ תפילת דוד אחרי שהנביא הודיעו בשם ה' שלא הוא יבנה את בית המקדש. גם למשה נאמר: "אל תקרב הלום" - לא לכהונה ולא
 למלכות. ראה דבריני [אל תקרב הלום - הקרב אליך](#) בפרשת תצוה. והגר אומרת: "הגם הלום ראיתי".

⁴¹ ראיתי אחרי רואי פירושו ראיה אחר ראיה. ראיתי כאן אחרי כבר רואי בעבר. קריאה זו של הפסוק היא הבסיס לכל המשך
 הדרשה. היכן הייתה שרה עם הגר כאשר הגר ראתה את המלאך ואילו שרה לא? יש שמגיהים כאן "על ידי גברתי", היינו כאשר
 הייתה הגר בבית שרה ואברהם, וצפתה וראתה את המלאכים בזכותה של שרה.

⁴² ראה פירוש רא"ם (רבי אליהו מזרחי, פרשן רש"י): "אחרי רואי בביתו של אברהם. ששם הייתה סבורה שמפני גבירתי נזקקתי
 בראיית המלאך, עכשיו שראיתי אותו הלום במדבר, ידעתי שהוא רואה בעלבוני של עלובים, ולכן ראוי שיקרא שמו אלוה הראיה
 שרואה בעלבון של עלובים". והוא מפנה למדרש בראשית רבה שלנו. כאן רואה הגר את המלאך בזכות עצמה.

⁴³ המשל של ר' שמואל בן נחמן מחזיר את ראייתה של הגר עוד בבית אברהם! הגר רואה את המלאכים ושאה לא רואה. אולי גם
 בפשט המקרא בתחילת פרשת וירא. ר' שמואל בן נחמן מנסה לרכך את אי ראייתה של שרה מול ראייתה של הגר במשל על
 המטרונה והשפחה שמרמז שהמטרונה נוהגת בצניעות וביראת כבוד כמו משה בסנה שהסתיר פניו "כי ירא מהביט את האלהים"
 (שמות ג ו), בעוד שהשפחה גס לבה. אולי בדומה למשל הטבח והשר, בהבדל בין בלעם ומשה. אך מנגד אנו נזכרים בביטוי: "מה
 שראתה שפחה על הים, לא ראה יחזקאל בן בוז". לעתים, דווקא לאדם הפשוט יש את הראייה והשמיעה הפשוטה והישירה.
 מוטיב שנראה שמתופח הן בסיפורי חז"ל על מורידי הגשם הפשוטים והן בסיפורי החסידים על הנער שצעק או שרק ותפילתו
 היא שעלתה.

⁴⁴ המדרש לעיל שישמעאל הוא אחד מארבעה "שנקראו בשם לפני הקב"ה עד שלא נוצרו", לצד יצחק ושלמה ויאשיהו. רמב"ן
 משום מה מביא רק את יאשיהו, ואנו דווקא מתרשמים מההקבלה בין יצחק וישמעאל ששמות שניהם ניתן ע"י הקב"ה. ואיזה
 הבדל במהות השם: יצחק, כי משהו או משהו צחקו. מה משמעות שם זה? ואילו ישמעאל: כי שמע ה' אל עונייך! הקב"ה הרואה
 והשומע. ושם זה הופקד בידה של הגר. נמשך בפירוש רמב"ן.

⁴⁵ קריאת השם ישמעאל ע"י אברהם מעסיקה את הפרשנים, בפרט משום ששם זה ניתן לכאורה פעמיים, פעם ע"י המלאך בדבריו
 להגר ופעם ע"י אברהם לכאורה מדעת עצמו. רש"י והמדרש מציעים שאברהם הכיר בשם זה ברוח הקודש. האם רוח קודש זו
 סיפרה לאברהם גם את כל סיפור המעשה, כולל היכן הייתה הגר ומה אירע לה, שהרי היא ברחו ואף אחד לא ליווה אותה
 בדרכה? רמב"ן מציע דרך פשוטה יותר שהגר סיפרה לאברהם את דברי המלאך ונתנה לו את הכבוד שהוא ייתן את השם, שהוא
 שיקיים את דבר ה', בעוד שהיא חוזרת ומצטנעת במעמד של פילגש. האם רק זאת סיפרה הגר לאברהם, או שמא את כל קורותיה
 במדבר ואיך ניצלה? האם שאל אברהם אותה בכלל מה אירע לה ואיך שרדה במדבר ומדוע חזרה? אבל פשיטא לרמב"ן שאברהם
 ראה בדבריה את "דבר ה'". ראה את הצעתו של רד"ק: "ויקרא אברהם שם בנו אשר ילדה הגר ישמעאל - אף על פי שהמלאך אמר
 להגר שהיא תקרא אותו ישמעאל, אמרה היא לאברהם; והיא קראה אותו ישמעאל, ואברהם גם כן קראו כן, כמו שאמרה היא לו
 בשם המלאך". והוא מביא שם דוגמאות של אב ואם שקראו שניהם לבנם באותו השם, לעומת מקרים שבהם האבא והאמא נתנו

שבת שלום וגשמים בעיתם⁴⁶
 מחלקי המים

מים אחרונים: נושא מרתק הוא גלגול השם ישמעאל לאורך הדורות. בהשוואה לשם יצחק, שמו הוא מלא משמעות: ישמע האל! ואמנם שלושה מגדולי ישראל התכבדו בשם זה: ישמעאל בן אלישע כהן גדול שנמנה על עשרה הרוגי מלכות, ר' ישמעאל בן אלישע בן הפלוגתא הגדול של ר' עקיבא שהנחיל לנו מדרשי הלכה חשובים, "ג מידות שהתורה נדרשת בהם, משניות והלכות רבות ועוד ועוד. וכן ר' ישמעאל בן ר' יוסי חלפתא בן דורו של רבי יהודה הנשיא. ויש עוד כמה ר' ישמעאל שלא מנינו. אך במרוצת הדורות וצוק העתים נפסק השימוש בשם זה מסיבות ברורות. ובעזרת החונן לאדם דעת נזכה להשלים גם דף נפרד על דמותו של ישמעאל.

לבן שמות שונים. על יחסה של שרה להגר לאחר שחזרה איננו יודעים (רק זאת, שהגירוש הבא היה בגין ישמעאל ולא בגין הגר ועברו כעשרים שנה ביניהם. אולי הסכינה שרה עם הגר בפרט לאחר הולדת יצחק). אבל מכל הני"ל נראה שבין הגר ואברהם חזרו הדברים לתיקונם. וגם יחסו של אברהם לישמעאל שהיה הבן הראשון להימול, היה תקין, שהרי הוא אומר לקב"ה: "לו ישמעאל יחיה לפניך" והקב"ה מברך את ישמעאל בעבור אברהם.

⁴⁶ השבוע התחלנו לשאול על הגשמים ככתוב במסכת תענית פרק א משנה ג: "בשלשה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמישה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת". לנקודת המוצא של אברהם אבינו במסעו לארץ. ראה גמרא ברכות כט א: "אמר רב ביבי בר אביי: כל השנה כולה מתפלל אדם הביננו חוץ מימות הגשמים, מפני שצריך לומר שאלה בברכת השנים". שיתגשמו שאלותינו ומשאלותינו.